

Famílies, gènere i mercat:

de la nuclearització a la individualització

Antònia Puigròs Rebassa

Resum: La forma de convivència més habitual a Espanya i a les illes Balears és la parella (majoritàriament casada) amb o sense fills dependents. La transformació de la societat il·lenca i la configuració d'una determinada estructura productiva han fet sorgir noves formes de convivència, que han suposat un canvi en les funcions que fins aleshores havia desenvolupat la família. En el cas concret de les Balears, l'expansió de l'ocupació (i, més concretament, la femenina) en la dècada dels noranta ha comportat profunds canvis en l'estructura de les llars en relació amb el mercat de treball. I són els propis actors familiars qui formulen les estratègies segons certs determinants estructurals que alhora permeten o estimulen determinats comportaments i en limiten o coarten d'altres.

El tipus d'unió és objecte de gran interès en l'estudi contemporani de les transformacions en la constitució de la parella en les societats occidentals (Kiernan, 1996). L'expansió de les pautes de cohabitació s'ha estudiat en el marc de les transformacions familiars que integren l'anomenada segona transició demogràfica (Van de Kaa 1994, Lesthaeghe 1991) i ha estat interpretada simultàniament en clau d'edat i de generació. Concentrades en els grups d'edat més joves, les proporcions creixents d'unions consensuals s'atribueixen o bé a una fórmula d'assaig que suposa la fase prèvia al matrimoni, és a dir, directament determinada per l'edat, o bé s'entén com una transformació generacional que té lloc en el procés de desinstitucionalització de la família.

És indubtable que la consideració d'una perspectiva de llars resulta de gran interès, i per diverses raons. En primer lloc, l'anàlisi per llars permet entendre'n l'evolució de l'estructura, començant pel nombre de membres que la componen. Des del punt de vista de l'organització i l'estructura social, aquesta és una dimensió molt important. Naturalment, en la grandària de les llars influeixen dos factors fonamentals: el nombre de fills nascuts en les famílies i la composició de les llars familiars, és a dir, si cada llar està integrada per una família conjugal o nuclear en sentit estricte, si predomina el model de família extensa en el qual conviuen amb la parella constitutiva del nucli no només els fills dependents (menors o majors d'edat), sinó també els fills majors i altres persones emparentades (per exemple, els pares de la persona principal) o no, fins i tot si les llars estan formades per més d'un nucli familiar i constitueixen el que es coneix amb el nom de famílies múltiples. En segon lloc, per tant, resulta interessant no només considerar la grandària de les llars sinó, sobretot, la seva composició. Amb aquesta finalitat, és molt convenient elaborar una tipologia de llars en relació amb els criteris habituals de la sociologia de la família i veure quina és la seva evolució. I finalment, el repartiment de la feina i de l'atur per famílies en relació amb l'estructura productiva és un fenomen que territorialment té una enorme importància. L'anàlisi del que podria anomenar-se l'"estructura econòmica" de les llars és, doncs, de gran interès en la mesura que incideix en variables tan significatives com els nivells de renda i pobresa dels individus: sembla clar que aquests nivells han de mesurar-se no des d'un punt de vista individual sinó des del punt de vista de les llars, atès que les rendes individuals se solen compartir en el si d'aquestes llars.

Així doncs, l'article constarà de tres parts: una primera, que podria denominar-se demogràfica, que consistirà en l'anàlisi de la grandària i la composició de les llars; una segona, de caràcter més "sociològic", que estudiarà les llars des del punt de vista de les formes de convivència o "corresidència" que s'hi esdevenen; i una última, de tipus "socioeconòmic", que analitzarà la situació de les llars respecte a l'activitat econòmica i l'estructura productiva illenca.

Les transformacions que ha experimentat la família

Com tot sistema social, la família és sensible als canvis que tenen lloc en el seu entorn cultural i històric. Així, al llarg de les distintes èpoques, la família ha anat modificant-se arran dels diferents canvis (ideològics, culturals, econòmics, etc.) que l'han envoltada, de forma que, i com sintetitza Gimeno (1999), la seva progressiva adaptació a aquests canvis s'observa en tres grans fronts relacionats entre si: els membres que componen el nucli familiar, els rols que aquests desenvolupen, i les funcions que s'atribueixen a la família en conjunt.

La família ha experimentat transformacions radicals al llarg del segle XX com a conseqüència dels canvis demogràfics i de la transformació de l'estructura socioeconòmica i laboral de la societat i dels sistemes de valors (Carbonero, M. Antònia, 2006).

No es pot fer una anàlisi de l'evolució del tipus de família sense tenir en compte els canvis en el mercat de treball. Arran de la creixent urbanització i de la nova configuració del mercat laboral, els llaços amb la família extensa s'han desfet; però també arran de l'increment de les dones com a subjectes econòmicament actius i remunerats, sigui per

estratègia davant el cost de la vida o com a recerca de superació personal, són els padrins (padrines principalment) els qui donen suport a la mare en la cura dels fills.

La influència del mercat i de l'Estat com a nous modes d'estructuració de les relacions humanes en els àmbits econòmic i polític, respectivament, ha estat enorme en els valors i les institucions tradicionals. En el camp de la família podem destacar alguns fenòmens nous. Pel que fa a la relació dels cònjuges, assistim a una nova concepció del matrimoni basada no en un imperatiu social sinó en una opció personal, relacionada amb l'autorealització i amb el desenvolupament de la pròpia identitat sense que això es desvinculi d'estratègies de manteniment o ascensió socials.

Així, observam que la clau del procés d'evolució de la família és el canvi d'articulació entre la família i la resta de la societat, que dóna lloc al naixement de la distinció entre l'esfera pública i la privada, distinció anteriorment gairebé inexistente, ni perfilada.

El canvi en les estructures familiars obeeix no només als valors i les tradicions culturals

que en constitueixen la base, sinó, sobretot, al procés de transició a una societat postindustrial, on es produeix una substitució de les famílies pels individus com a unitats centrals i indispensables en la vida social. Amb això es culmina el procés d'individualització i es passa de les estratègies col·lectives a les individuals (Flaquer, Lluís, 1999). En les societats preindustrials, les famílies actuen com a corporacions; en aquest cas, prevalien els interessos col·lectius i familiars per sobre dels individuals. En la transició a la societat postindustrial, es parteix del supòsit contrari: pot donar-se, i es dóna moltes vegades, una divergència entre els interessos dels diferents membres de la parella, i això pot portar a la dissolució del vincle conjugal.

Així doncs, un dels canvis més importants ha estat el pas d'una unitat familiar extensa, pròpia de les societats agrícoles i fonamentada en paràmetres de la religió catòlica, a models nuclears, propis de les societats industrials i allunyades de condicionaments religiosos (Carbonero, M. Antònia, 2006).

Quadre 1. Característiques de les llars espanyoles. 1991-2005

Característiques de la llar: grandària mitjana de la llar, (1991-2005)																
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	
Espanya	3,36	3,31	3,27	3,23	3,21	3,19	3,15	3,11	3,06	3,01	2,97	2,93	2,90	2,86	2,81	
Andalusia	3,64	3,59	3,52	3,48	3,47	3,44	3,39	3,35	3,30	3,26	3,21	3,15	3,11	3,06	2,99	
Aragó	3,05	3,02	3,02	2,99	2,98	2,92	2,90	2,90	2,84	2,77	2,77	2,71	2,67	2,64	2,64	
Astúries	3,20	3,19	3,17	3,12	3,05	3,08	3,01	2,97	2,91	2,92	2,90	2,83	2,80	2,75	2,72	
Illes Balears	3,21	3,15	3,14	3,10	3,01	2,93	2,89	2,94	2,92	2,80	2,76	2,78	2,76	2,70	2,69	
Canàries	3,74	3,68	3,60	3,57	3,55	3,55	3,47	3,36	3,29	3,21	3,13	3,10	3,01	2,98	2,97	
Cantàbria	3,44	3,40	3,44	3,38	3,34	3,35	3,23	3,18	3,20	3,18	3,07	3,07	3,01	2,99	2,87	
Castella i Lleó	3,23	3,23	3,22	3,18	3,16	3,14	3,13	3,11	3,05	3,00	2,98	2,96	2,93	2,91	2,87	
Castella - la Manxa	3,12	3,08	3,04	3,05	3,04	3,01	3,00	2,94	2,88	2,84	2,81	2,77	2,74	2,71	2,67	
Catalunya	3,21	3,18	3,12	3,06	3,02	3,02	2,99	2,94	2,88	2,87	2,82	2,80	2,79	2,75	2,73	
C. Valenciana	3,27	3,23	3,20	3,16	3,10	3,07	3,03	3,00	2,96	2,88	2,86	2,81	2,79	2,76	2,70	
Extremadura	3,32	3,26	3,21	3,22	3,24	3,21	3,14	3,11	3,08	3,03	3,03	2,97	2,92	2,90	2,88	
Galícia	3,43	3,39	3,36	3,32	3,34	3,30	3,30	3,23	3,17	3,12	3,07	3,04	3,00	2,92	2,86	
Madrid	3,36	3,28	3,25	3,22	3,20	3,21	3,16	3,11	3,05	3,03	2,97	2,93	2,91	2,87	2,86	
Múrcia	3,55	3,54	3,54	3,47	3,43	3,41	3,37	3,33	3,32	3,23	3,21	3,20	3,19	3,12	3,05	
Navarra	3,42	3,35	3,24	3,19	3,16	3,14	3,13	3,11	3,00	2,92	2,89	2,90	2,84	2,80	2,77	
País Basc	3,35	3,32	3,26	3,22	3,16	3,12	3,08	3,05	3,00	2,93	2,89	2,86	2,80	2,75	2,65	
La Rioja	3,11	3,09	3,06	3,09	3,01	2,98	2,96	2,93	2,90	2,83	2,82	2,78	2,70	2,69	2,72	
Ceuta i Melilla	3,87	3,77	3,76	3,65	3,69	3,80	3,82	3,70	3,76	3,69	3,57	3,64	3,51	3,32	3,33	

Font: INE. Anàlisis socials, 2005.

Una de les característiques bàsiques d'aquesta evolució és la reducció de la grandària de les llars. S'ha passat de 3,36 membres a les famílies a menys de 3. Aquest descens també es registra a les llars més nombroses. Així doncs, a la dècada del setanta les llars de 6 o més membres representaven el 8% del total, a l'actualitat aquest percentatge s'ha reduït a gairebé la meitat (4,1%).

Quadre 2. Alguns indicadors de les illes Balears (1991-2001)

Alguns Indicators	Total	Variació 2001-1991	
		Absoluta	Relativa
Nombre de llars	305.478	72.610	31,2%
Llars unipersonals	73.978	35.144	90,5%
Grandària mitjana de la llar	2,69	-0,52	
Parelles amb fills	122.806	4.024	3,4%
Parelles sense fills	64.831	11.590	21,8%
Parelles amb 3 fills o més	16.892	-9.286	-35,5%
Famílies reconstituïdes (*)	4.421	-	-
Parelles de fet	20.299	-	-

Font: INE. Censos 1991 i 2001.

(*) Estimació a partir de la proporció de famílies reconstituïdes al conjunt de l'Estat que és del 3,6%

A l'altre extrem, s'hi situen les llars unipersonals, que són les que han augmentat de forma més considerable durant aquest període. Aquest grup de població es coneix amb la nomenclatura anglesa de *single*. Les darreres dades apunten que a les Illes el 24,2% del total de llars són unipersonals; per tant, podem parlar que gairebé una quarta part de les llars està constituïda per una persona sola. Si ens fixam en el grup d'edat, el grup de llars unipersonals està format en més d'un 62% dels casos per un adult menor de 64 anys. Del total de llars unipersonals, el 24,1% estan formades per persones menors de 35 anys.

L'evolució sociodemogràfica de la família

Per tal de delimitar les característiques estructurals de les famílies espanyoles dispo- sam de amb dos tipus de fonts. Per un cos-

tat, hi ha resultats d'estudis demogràfics, realitzats sobre el conjunt de la població o bé amb mostres suficientment àmplies i adequadament seleccionades com perquè resultin representatives de la població. Aquests estudis, els realitza l'Institut Nacional d'Estadística, que porta a terme cada deu anys el cens de població, en el qual recull informació sobre el nombre de llars i les característiques d'aquestes (membres que la componen, edat, sexe, relacions de parentiu, etc.). També disposam d'una segona font d'estudis de caire més socio- lògic, realitzats amb certa perio- dicitat per l'INE. Són estudis que, tot i que l'objectiu fonamental sigui un altre, recullen informació sobre la composició de les llars, de forma que sobre la base de l'explotació de les dades es pot obtenir informació sobre l'estruc- tura i la composició familiar. És el

cas de l'Enquesta de Població Activa, de l'Enquesta de Condicions de Vida i de l'Enquesta de Pressuposts Familiars, que aporten, respectivament, informació sobre l'activitat de la població en relació amb el mercat laboral, les condicions de vida i el nivell de renda, i l'estructura de la despesa i ingressos familiars.

Així doncs, disposam de diverses fonts d'in- formació sobre les característiques estructu- rals de les llars, encara que les dades aporta- des pels diferents estudis citats anteriorment no sempre resulten suficientment il·lustrati- ves ni comparables entre si. Això es deu, d'una banda, al fet que no hi ha en tots els casos un acord unànim respecte a les cate- gories de classificació emprades, i de l'altra, al contingut específic d'algunes que inclouen situacions estructuralment similars però que representen realitats distintes que queden, per tant, desdibuixades.

En el quadre 3 apareix reflectida una primera aproximació a l'evolució de les llars de les Illes. S'han sintetitzat les dades sobre les diverses modalitats de llars de 2001, data de l'últim Cens de Població realitzat a Espanya; igualment s'han inclòs dades comparables referides al Cens de 1991.

Quadre 3. Tipus de llars (Cens 1991 i 2001)

Evolució del tipus de llars a les illes Balears, 1991-2001		
	1991	2001
Llars unipersonals	16,7%	24,2%
Llars multipersonals	83,3%	75,8%
Parella sense fills	27,6%	28,7%
Parella amb fills	61,5%	54,5%
Llars monoparentals	10,9%	16,8%

Font: INE. Censos 1991 i 2001.

De la família a les famílies

El model imperant i majoritari de la família a les Balears continua sent, com ja s'ha apuntat, la llar composta per una parella i la seva descendència. Com reflecteix la taula 1, aquest tipus de família agrupava l'any 1991 el 61,5%, i el 54,5% l'any 2001, és a dir, el percentatge s'havia reduït en 7 punts, malgrat que aquest tipus de llars són amb diferència les més nombroses. Aquest model convencional i majoritari de família ha experimentat en les últimes dècades canvis molt significatius, entre els quals cal destacar els següents:

1. El més comú continua sent que la parella reguli la seva unió de forma legal, però les taxes de nupcialitat a les Balears no deixen de descendir, i cada vegada resulta més freqüent que les parelles *cohabitin* sense legalitzar la seva unió, ja sigui de forma temporal o definitiva. No ni ha estimacions de poblacions exactes d'aquest fenomen, però sí que disposam d'algunes xifres aproximatives: segons dades del CIS, a Espanya entorn

del 14% de la població afirma haver conviscut o conviure de forma estable amb una parella sense casar-se, i l'explotació de les dades del Cens de 1991 realitzada per Fernández i Tobío (1998) reflecteix que, del total de llars amb fills menors de 18 anys, les parelles cohabitants representaven el 2%. Segons dades del Cens 2001, aquest percentatge de parelles de fet era d'un 6%. Les illes Balears i les Canàries són les que registren un major percentatge de parelles de fet respecte al total de nuclis familiars: 9% i 8,3%, respectivament. Les que presenten valors més baixos són Extremadura (2,4%) i Castella-la Manxa (2,6%).

D'altra banda, dins el cens de parelles de fet hem de comptar amb les parelles homosexuals. Al conjunt d'Espanya i segons dades de 2001, s'havien censat 10.474 parelles homosexuals, amb una relació aproximada de quasi 2 parelles d'homes (6.996) per cada parella de dones (3.478). Les Illes Balears són la comunitat autònoma amb major proporció de parelles homosexuals: 26 per cada 10.000 parelles. La segueixen Canàries i la Comunitat de Madrid amb 20 parelles per cada 10.000.

2. El progressiu descens de la natalitat que anam contemplant en el nostre context immediat determina, entre d'altres coses, una reducció important de la grandària de les llars. En l'actualitat el procés migratori contribueix a l'augment de la natalitat, però així i tot Espanya és el país amb la taxa de natalitat més baixa de la Unió Europea: el nombre mitjà de fills per dona ha descendit de 2,88 l'any 1974 a 1,07 l'any 1999 (Enquesta de Fecunditat, INE). El nombre mitjà de fills per dona en edat fèrtil, 15-49 anys, també anomenat indicador conjuntural de fecunditat, va tenir un valor l'any 2005 d'1,34. Després d'un llarg període de descens sostingut, que va fer disminuir aquest indicador des del valor 2,88

Quadre 4. Indicador conjuntural de fecunditat' per comunitats autònomes, 2005

Indicador conjuntural de fecunditat' per comunitats autònomes, 2005	
	Fills per dona
Espanya	1,34
Andalusia	1,47
Aragó	1,27
Astúries	0,97
Illes Balears	1,33
Canàries	1,18
Cantàbria	1,20
Castella i Lleó	1,09
Castella - la Manxa	1,29
Catalunya	1,46
Comunitat Valenciana	1,36
Extremadura	1,28
Galícia	1,02
Madrid	1,38
Múrcia	1,60
Navarra	1,36
País Basc	1,20
La Rioja	1,33
Ceuta	2,40
Melilla	2,46

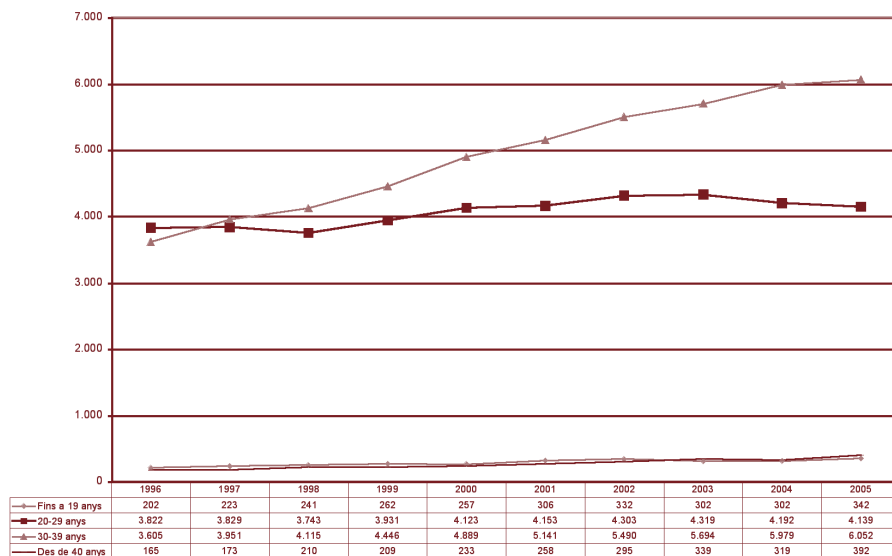
Font: INE. Indicadors Demogràfics Bàsics

de l'any 1974 fins al mínim de 1,16, assolit l'any 1998, ha començat una suau tendència a l'alça. L'evolució ha estat similar a totes les

comunitats autònomes. A Andalusia, Llevant (a excepció de les Illes Balears), Comunitat de Madrid i Comunitat Foral de Navarra se supera la mitjana estatal. Aquest augment està influenciat pel creixement dels nascuts de mare estrangera, que han passat de representar el 4,2% del total de naixements l'any 1998 al 13,9% l'any 2004.

3. En relació amb les dades anteriors, a Espanya, igual com passa a d'altres països, es retarda l'edat d'accés a la maternitat. Les dades del Moviment Natural de Població mostren de forma clara l'evolució recent d'aquest fenomen si atenem al nombre de naixements en funció de l'edat de les mares agrupada per intervals. Així, doncs, fins fa una sèrie de dècades el moment del cycle vital en el què resultava més freqüent que les dones tenguessin descendència era la dècada dels 20 anys, seguit a una important distància per la dels 30 anys. Durant els últims anys s'aprecia com la maternitat a edats extremes (abans dels 19 anys i a partir

Gràfic 1. Nombre de naixement anuals segons l'edat de la mare. Illes Balears (1996-2005)

Font: INE. Moviment natural de població.

1 És el nombre mitjà de fills per dona en edat fèrtil (15-49 anys).

---

dels 40) continua essent menys comú, però el nombre de naixements en dones entre 20-29 anys, d'una banda, i entre 30-39 anys, de l'altra s'ha anat apropant progressivament fins a creuar-se, de forma que la maternitat en la dècada dels 30 resulta ja més freqüent i supera, des de 1997, el tram d'edat comprès entre els 20 i 29 anys.

Malgrat que, la major part de les llars espanyoles continuen estant formades per una parella i la seva descendència, el nombre de famílies la composició de les quals no respon a aquest patró convencional no deixa d'augmentar. Veiem-ne algunes xifres.

1. En relació amb els canvis que ja hem assenyalat, una primera dada té a veure no ja amb el descens en el nombre de fills o filles, sinó amb l'absència d'aquests. Segons dades del Cens de 2001, a Espanya el 17,3% del total de llars estava format per parelles que vivien soles i a les Balears aquesta dada és del 28,7%. Això no obstant, aquesta dada no pren en consideració l'edat dels adults, de forma que inclou tant parelles joves sense descendència com adults d'edat més avançada que ja no conviuen amb els seus fills i filles.

2. Entre les diferents formes de família no convencional destaquen les *llars monoparentals*, és a dir, les integrades per un únic progenitor i els seus fills o filles, que suposen a les Balears un 16,8% (segons Cens 2001), i que estan encapçalades en un 77% dels casos per dones. Es tracta d'una realitat familiar que ha experimentat un augment espectacular en els últims anys; si ens fixam en el període intercensal (1991-2001), el nombre de famílies encapçalades per un únic progenitor amb fills o filles menors d'edat ha crescut en un 80,6%. Sota aquesta

etiqueta queda inclòs un conjunt bastant heterogeni de famílies, entre altres coses en quant a l'origen del seu caràcter monoparental, la qual cosa, mostra una clara i consistent relació amb el gènere del progenitor. Així, les famílies monoparentals encapçalades per homes estan formades majoritàriament per un vidu amb els seus fills o filles (46,4% dels casos), mentre que si el progenitor és una dona, en un 62,4% dels casos la llar monoparental procedeix de la dissolució d'un matrimoni. És a dir, estaríem parlant de gairebé set dones per cada home.

De fet, sobre el total de nuclis monoparentals de mares amb fills, el 26,5% correspon a mares separades o divorciades amb fills. A les Illes Balears aquest percentatge és de gairebé el 33%, és la segona comunitat per darrere Catalunya, amb el percentatge més elevat de nuclis monoparentals de dones separades o divorciades amb fills.

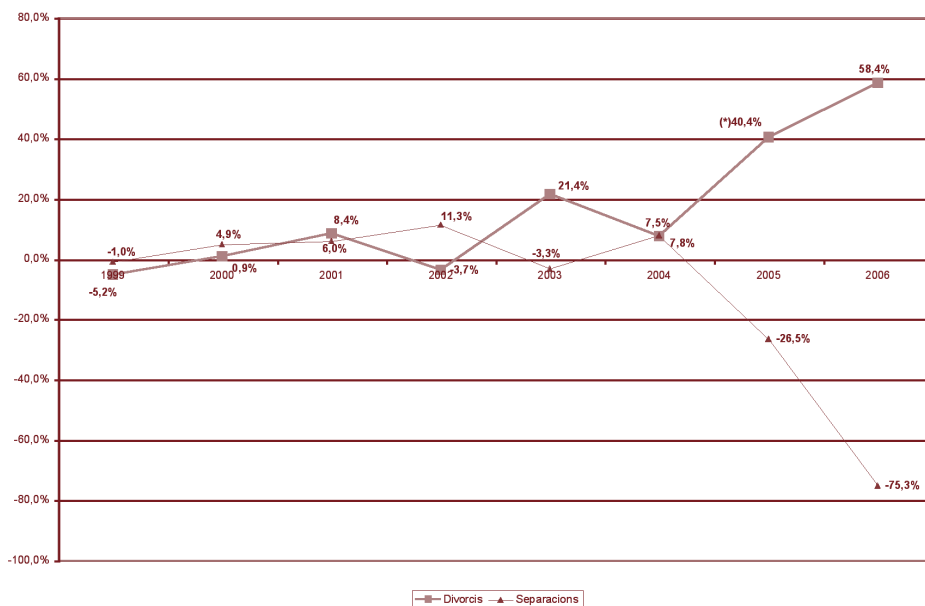
3. L'important percentatge de monoparentalitat degut a la ruptura matrimonial que acabam d'assenyalar no resulta sorprenent si atenem a l'evolució de la separació i el divorci a Espanya. Segons dades de l'Estadística de Nul·litats, Separacions i Divorcis³ (2006), a les Illes Balears s'han dissolt 3.949 matrimonis, un 3,2% més que l'any 2005. Aquesta evolució és distinta si feim l'anàlisi de les separacions o bé dels divorcis. Així doncs, tant al conjunt d'Espanya com a les Illes Balears es dona una major taxa de creixement dels divorcis que de les separacions. Aquest fet es deu al canvi en el marc regulador produït per l'entrada en vigor de la Llei 15/2005, de 8 de juliol, que permet el divorci sense necessitat de separació prèvia. El nombre de dissolucions matrimonials per 1.000 habitants a Espanya és de 3,26. Les comunitats autònomes que registren una major

---

³ L'Estadística de Nul·litats, Separacions i Divorcis s'elabora a partir de la informació facilitada pels Jutjats de Primera Instància, Primera Instància i Instrucció i de Violència sobre la Dona, relativa als processos de dissolució del vincle matrimonial.

Gràfic 2. Evolució de les separacions i divorcis per any a les Illes Balears

Evolució de la variació interanual del número de divorcis i separacions a les Illes Balears, (1999-2006)

Font: INE. Estadística de nul·litats, separacions i divorcis.
(*) Entrada de la Llei 15/2005

taxa són Canàries (4,31), illes Balears (3,94) i Catalunya (3,85). Una de les conseqüències d'aquest augment té a veure amb el creixent pes que aquest tipus de famílies té en el fenomen de la monoparentalitat, de forma que, en les llars monoparentals encapçalades per dones, el percentatge de casos deguts a la separació o al divorci és del 31,4%.

4. El quadre següent recull el nombre de naixements anuals a les Balears en els quals la mare no estava legalment casada, i el creixent percentatge que suposa respecte al total de naixements, percentatge que l'any 1991 suposava el 9,56% i per a l'any 2005 és de gairebé el 23%. Això no obstant, en aquestes dades de nou estarien incloses realitats ben diverses, atès que fan referència tant a dones que

Quadre 5. Nombre de naixements totals i número de naixements de mare no casada a les Illes Balears (1991-2005)

La natalitat fora del matrimoni. Illes Balears 1991-2005			
	Nombre de naixements	Nombre de naixements (mare no casada)	% sobre el total
1991	8.622	824	9,56
1992	8.491	717	8,45
1993	7.891	740	9,37
1994	7.683	734	9,56
1995	7.718	799	10,35
1996	7.794	880	11,29
1997	8.176	979	11,97
1998	8.309	1.094	13,16
1999	8.848	1.227	13,87
2000	9.502	1.450	15,26
2001	9.858	1.742	17,67
2002	10.420	1.991	19,11
2003	10.654	2.165	20,32
2004	10.792	2.364	21,90
2005	10.925	2.495	22,84

Font: INE. Moviment natural de la població

accedeixen en solitari a la maternitat, com a mares que conviuen de forma estable sense legalitzar la seva unió, i igualment a lesbianes amb fills.

---

5. Durant els últims anys també hem de parlar d'un fenomen relativament nou, es tracta de les denominades *famílies reconstituïdes*, i és que és molt freqüent que després de la ruptura matrimonial es torni a formar un nucli familiar. Les segones núpcies constituïen tradicionalment un fenomen quasi exclusiu dels vidus i les vídues, però després de l'aprovació de la Llei del divorci cada vegada és més freqüent la formació i consolidació d'una segona parella entre les persones separades i divorciades. Així, el percentatge de matrimonis en els quals un o ambdós cònjuges havia estat prèviament casat fou l'any 2001 del 3,6%. Aquest indicador els últims anys haurà anat en augment a causa de l'elevada persistència en l'increment de separacions i divorcis.

6. Poc podem dir sobre la incidència de la paternitat o maternitat homosexual en el nostre país, perquè no disposam de dades oficials que reflecteixin com es concreta aquesta realitat en el nostre context immediat.

Les famílies i la seva relació amb l'activitat econòmica

L'evolució econòmica i social dels últims anys ha modificat substancialment les característiques de les formes de vida familiar a les Balears. En aquesta etapa, el que cal destacar és la creixent homogeneïtzació amb l'economia espanyola, no tant pels canvis socials i econòmics de les Balears sinó per les transformacions que els darrers anys experimenten l'economia i la societat espanyoles. El creixent pes del sector turístic a Espanya, lligat a un procés de desindustrialització i desmantellament de bona part de les activitats agràries més rellevants, suposa una major presència de l'economia espanyola de factors que abans eren típicament propis de l'economia balear: major efecte de l'estaciona-

litat, major eventualitat de l'ocupació, increment de la taxa d'activitat femenina i de la rotació de l'ocupació, intensa especialització terciària de l'economia espanyola en el context europeu i creixent dependència de la demanda de consum exterior.

El principal tret que distingeix les Balears és la seva especialització productiva, entesa com aquelles dedicacions productives que es desenvolupen en el territori. L'elevada especialització productiva de les Balears prové de la seva intensa dedicació al sector turístic. La branca d'hoteleria presenta una importància relativa en el VAB balear, que supera més de tres vegades la que té en el conjunt espanyol, que ja de per si té un alt grau d'especialització turística, com a conseqüència del caràcter idiosincràtic de l'estructura productiva.

Aquesta estructura productiva comporta unes peculiaritats molt marcades en l'estructura del mercat de treball balear: una forta estacionalitat (entesa com a discontinuïtat en el treball), inestabilitat laboral, una elevada rotació laboral. La temporalitat és una característica estructural del model laboral balear. L'estacionalitat és de fet un eix vertebrador de la nostra societat; ha esdevingut l'eix que conforma els comportaments socials i l'organització de la vida productiva. L'estacionalitat afecta totes les esferes: laboral, familiar, d'oci, educació.

Tal com s'ha comentat anteriorment, entre les conseqüències més directes de la caracterització del model de creixement econòmic balear, l'estacionalitat (en termes de discontinuïtat en el treball) és un element determinant del tipus de relacions econòmiques i socials que es produeixen. En bona part, derivades d'aquesta estacionalitat i l'especialització turística de l'economia a Balears s'han generat unes relacions labo-

---

als que tenen unes formes pròpies que han fet que durant molt de temps a les Illes el grau de flexibilització fos molt més important que a la resta de l'Estat. Els efectes laborals de l'estacionalitat són prou coneguts: major dificultat per sumar períodes de cotització, amb els efectes induïts que això produeix sobre els nivells de protecció social; elevada rotació laboral, no qualificació del treball i sinistralitat laboral; jornades i horaris de treball que dificulten la conciliació de la vida laboral i familiar de pautat d'organització vital del temps, individual i col·lectiu.

La forta i creixent especialització productiva de les Balears en matèria turística es troba en la base del debat sobre l'economia, el medi ambient i la societat, en definitiva, qualsevol que sigui el fòrum de reflexió en el qual ens trobem el nostre caràcter de societat turística determina els principis de l'anàlisi. En aquest punt i lligat a les característiques estructurals del nostre mercat de treball, s'ha de parlar de les estratègies laborals³ (M. Antònia Carbonero, *Estratègies laborales de las familias en España*) que porten a terme les famílies dins aquest context de societat turística. Entenem per *estratègies* els esforços que fa la família com a unitat i que orienta la distribució d'activitats i recursos per obtenir els objectius als quals es dona prioritat a partir d'un conjunt de normes i valors. Des d'aquesta perspectiva les estratègies familiars es dirigeixen a garantir la supervivència social (recursos i manteniment de l'estatus).

La família s'entén en un doble sentit: com a unitat d'aprovisionament, que importa serveis, i com a unitat que exporta activitats. Per aconseguir els seus objectius de reproducció (física i social) els membres de la família han de desplegar diverses activitats. Totes

aquestes activitats impliquen un consum de temps i algunes són remunerades i d'altres no. Les activitats remunerades constitueixen el que anomenem treball productiu, és a dir, el treball assalariat, autònom i també l'irregular o submergit. D'altra banda, el treball dedicat a la cura de la llar, dels infants, de les persones grans; és a dir, el treball no remunerat econòmicament es coneix amb el nom de *treball reproductiu*.

La característica més distintiva de les famílies i el treball a les Balears és que en la parella treballen els dos membres en una proporció important (com ja podíem deduir de l'alta taxa d'activitat femenina) molt superior a la mitjana nacional. En les anàlisis comparatives entre CA apareix de forma repetida "Balears com la comunitat on major és la probabilitat que l'esposa treballi".

Les Balears destaquen per ser una de les comunitats autònomes amb major proporció de parelles amb els dos membres que treballen en categories de qualificats i no qualificats. Es denominen *famílies interdependents* perquè les remuneracions solen ser baixes en relació amb el temps de treball i els contractes en moltes ocasions són eventuais i per tant no permetrien, a cada una d'elles per separat, en moltes ocasions treure endavant una família amb fills; representen el 26,1%, mentre que la mitjana estatal és del 17%.

La distribució d'aquest tipus de famílies per comunitats autònomes no té relació amb els indicadors de riquesa i dinamisme econòmic. En realitat es correlaciona de manera molt significativa únicament amb l'especialització en el sector serveis de la regió i amb un mercat de treball obert que no requereix una qualificació en termes de credencials formatives ni en termes d'expe-

---

³ La investigació que aporta Mª Antònia Carbonero, situa el seu objectiu en analitzar les estratègies laborals de les famílies espanyoles a través de la construcció d'un conjunt d'indicadors i d'una tipologia particular sobre família i activitat.

---

riència. Són mercats molt flexibles i amb un elevat índex de rotació laboral. A més, la *família interdependent* té més pes en les comunitats on més elevada és la taxa d'activitat i ocupació.

D'aquesta manera es comprèn que malgrat que les remuneracions salarials són inferiors a les Balears, és la comunitat amb una renda familiar disponible major d'Espanya. Ara bé, també és la regió on major és el temps que *dedica* setmanalment la família al treball (considerant la parella però també els fills, com veurem a continuació).

Un tret distintiu de les Balears, com a conseqüència de l'estructura del nostre mercat laboral, és que els joves de les Balears es decanten pel treball des d'una edat molt jove. L'especialització productiva en serveis que requereixen escassa qualificació impliquen pautes d'abandonament dels estudis per part dels fills que són l'element clau per a la reproducció d'un model de treball flexible d'aquestes característiques.

Les dades sobre el nivell d'estudis dels joves a les Balears ens mostren unes pautes molt diferents de les de la mitjana espanyola. Les raons s'han de cercar en el fet que en el nostre mercat laboral és més fàcil trobar una feina per a la qual no es demana formació, cosa que molts joves aconseguen sense problemes, malgrat que a la llarga això pot suposar, en un futur, una precarietat laboral i un estancament de les seves oportunitats de millora i d'estabilitat laboral.

D'altra banda, les Balears són la comunitat autònoma amb un índex més elevat de joves menors de 20 anys que treballen, símptoma inequívoc que és una de les regions amb una taxa més elevada de fra-

càs escolar i posterior abandonament dels estudis.

A l'extrem oposat, les menors proporcions d'abandonament es produeixen a les comunitats on els mercats productius no ofereixen alternativa als estudis per als més joves, bé sigui en contextos de dinamisme econòmic basat en més qualificacions (és el cas de Madrid o el País Basc) o bé en contextos de major decadència (per exemple, Astúries).

Sembla clar que l'atracció del mercat ocupacional tan especialitzat en els serveis i que té poques exigències pel que fa tant a credencials acadèmiques com a l'experiència, és un poderós imant per als joves. Així, la decisió de deixar els estudis es basa en l'evidència que no s'exigeixen elevades qualificacions atesa l'estructura de les relacions laborals a la nostra comunitat, però també en el fet que l'eventualitat generalitzada i consolidada (que ja afecta també els pares) incita a aprofitar la conjuntura favorable i a concentrar-se en el present, deixant de banda la inversió en formació.

Per tant, a les Balears el major treball de la parella no incideix en uns majors estudis dels fills sinó més aviat a la inversa. A més, la forta estacionalitat de l'ocupació tampoc no ha incitat, com es podria esperar, a la combinació d'estudis i treball.

Aquestes pràctiques socials són a la vegada resultat i reproduïxen un estil de vida basat en un temps considerable de treball de la família i en un oci sustentat en el consum (atesa l'àmplia oferta recreativa).

Com es pot veure al quadre següent, les Balears són la comunitat autònoma on més temps es dedica al treball i a les qüestions de la llar i la família.

Quadre 6. Percentatge de persones que realitzen una determinada activitat al llarg del dia, segons comunitats autònomes (2002-2003)⁴

Percentatge de persones que realitzen l'activitat al llarg del dia									
Activitat principal	Cures personals	Treball	Estudis	Llar i família	Treball volunt. /reunions	Vida social i divers	Esports i activitats aire lliure	Aficions i jocs	Mitjans de comunicació
Mitjana espanyola	100,0	34,1	13,7	81,6	12,4	66,8	40,3	17,9	86,4
Andalusia	100,0	30,0	15,1	79,3	12,8	70,5	37,6	15,5	84,6
Aragó	100,0	34,2	11,4	81,3	14,2	69,5	40,6	21,5	88,4
Astúries	100,0	29,5	12,7	81,4	11,5	64,1	44,8	19,2	90,3
Illes Balears	100,0	39,7	13,1	87,6	12,8	82,8	34,3	13,1	81,0
Canàries	100,0	34,6	13,7	82,7	11,0	70,5	36,3	20,2	88,5
Cantàbria	100,0	32,9	12,3	72,0	10,3	65,4	44,1	16,3	88,1
Castella i Lleó	100,0	32,4	12,1	82,2	14,8	70,8	50,3	22,2	89,0
Castella-La Manxa	100,0	33,8	14,4	78,5	16,1	72,4	37,8	16,9	85,6
Catalunya	100,0	37,6	12,2	82,6	9,0	58,6	38,4	17,1	85,1
Comunitat Valenciana	100,0	35,3	13,3	83,7	14,2	70,8	37,9	18,0	87,1
Extremadura	100,0	29,5	16,2	83,7	16,5	76,5	46,0	18,1	82,6
Galícia	100,0	33,1	12,6	81,2	14,4	66,0	41,0	17,3	83,0
Madrid	100,0	36,5	15,4	82,8	10,5	60,1	39,0	18,9	87,4
Múrcia	100,0	33,7	13,0	80,4	10,3	71,2	39,5	17,0	87,4
Navarra	100,0	37,5	12,6	81,3	18,2	67,6	51,6	18,8	87,8
Pais Basc	100,0	32,6	14,1	82,0	11,8	62,9	51,4	20,1	90,8
La Rioja	100,0	37,1	12,4	78,9	14,7	71,8	44,1	20,0	89,8
Ceuta i Melilla	100,0	30,4	14,1	73,4	15,5	68,8	31,4	16,7	88,5

Font: INE. Enquesta d'Ocupació del Temps

Per adaptar-se a la flexibilitat del mercat de treball balear s'ha format un estil de vida en què els individus estan poc predisposats a haver-se de plantejar com dedicar el seu temps (que és la matèria base) en termes d'inversió, a mitjà o llarg termini, atès que el futur és incert; i en canvi estan molt predisposats al canvi, a la transformació: no hi ha camí marcat i per tant ens hem de concentrar en el present. A més, atès que no es pot esperar construir la nostra identitat a partir d'una ocupació estable, a un camí traçat, la resposta és precisament no aspirar a això, sinó a la variació, a la multiactivitat, al canvi.

A les Balears l'autonomia de la llar paterna es produeix a una edat més jove que a Espanya, però en canvi aquest inici del procés d'emancipació més primerenc no es tradueix en una fecunditat marcadament més alta en aquestes edats. Dit en unes altres paraules, el trànsit a la vida adulta comença més prest però es prolonga més anys. Aquest comportament reproductor es troba

íntimament relacionat amb la decisió de la dona de continuar treballant després del matrimoni.

Una altra característica de les parelles a les Balears, i en concret de les parelles joves, és el gran percentatge de parelles sense fills. Així, de les llars on la persona principal té entre 16 i 34 anys, la proporció de matrimonis sense fills és del 21,3%, quan a Espanya és del 19,8%. I no sols això, sinó que la diferència més gran s'observa en el segment de més edat de la persona principal, entre 30 i 34 anys. Llavors, un 20,6% de famílies d'aquestes edats són parelles sense fills, cinc punts per sobre de la mitjana estatal (un 15,2%).

El cas de les Balears és, doncs, una bona il·lustració empírica de les dades que es presenten a l'article, ja que es donen una sèrie de circumstàncies socioeconòmiques específiques que incideixen de forma determinant en el tipus de relacions laborals característiques de la nostra comunitat autònoma.

4 És l'últim període disponible.

D'acord amb les estadístiques oficials, el mercat de treball balear presenta una capacitat extrema per crear ocupació i donar feina als treballadors en actiu, la qual cosa indueix a pensar, en principi, en un elevat grau de qualitat i cohesió social, no obstant això, no es correspon en la majoria de casos amb els fets, ja que si estam d'acord que un model basat en molt de temps de treball poc qualificat i en un oci basat en el consum recreatiu no genera una potenciació del desenvolupament personal, haurem de concloure que es genera un dèficit en la qualitat de vida que, a més, es transmet d'una generació a una altra (com s'ha vist, per exemple, en la decisió del fills d'estudiar o no). O dit en unes altres paraules, les característiques que s'han descrit ens porten a pensar que en termes socials ens trobam amb un model d'activitat turística poc sostenible i que, per tant, el debat sobre el futur de la nostra societat turística ha de tenir en compte aquesta dimensió i ha d'incorporar indicadors socials sobre els estudis i l'ocupació incloent-hi les situacions familiars.

Un dels aspectes més significatius de la nova conformació de la llar que sorgeix d'aquesta última etapa expansiva és el fet que, malgrat la reducció de la grandària de les llars, el que ha tengut lloc a les Balears és un augment en el nombre de perceptors d'ingressos, que ha suposat un menor risc per al conjunt de la llar en el cas de caure en una situació d'atur. Així, durant aquesta etapa expansiva destaca el creixement del nombre de persones ocupades entre aquells membres de la unitat familiar amb una relació respecte al cap de família de fills o cònjuges (les Balears són històricament una de les comunitats autònomes

amb la taxa d'activitat més elevada i on més membres de la unitat familiar estan ocupats). A la nostra comunitat autònoma, les famílies amb tots els membres incorporats al mercat de treball, és a dir, actius, són les que han guanyat més pes relatiu entre els dos darrers períodes censals. Segons dades de l'últim cens, a les Balears el 66,5% de les llars tenia tots els seus membres ocupats, quan la mitjana espanyola era del 57,1%. De fet, si es fa la comparació entre l'últim període intercensal, les Balears són la comunitat autònoma amb el major creixement de llars amb tots els membres actius (el 62,7%), quan la mitjana per a Espanya fou del 33,7%.

D'altra banda, una segona qüestió rellevant que s'ha de destacar és el fet que darrere el resultat exposat hi trobam el notable avenç registrat per la taxa d'activitat femenina. Durant aquest període, el nombre de llars en les quals la persona de referència és dona ha augmentat considerablement. Part d'aquestes llars encapçalades per dones correspon a la dimensió monoparental. Del total de llars

Quadre 7. Rànquing de la taxa d'activitat i d'ocupació femenina segons comunitats autònomes, 2007

Rànquing de la taxa d'activitat i d'ocupació femenina segons CA, 2007			
	Taxa d'activitat		Taxa d'ocupació
Madrid	55,30	Madrid	50,89
Illes Balears	54,44	Illes Balears	49,79
Catalunya	53,11	Catalunya	48,95
Illes Canàries	51,57	Navarra	47,36
Navarra	50,90	Aragó	46,08
Comunitat Valenciana	49,94	País Basc	45,04
Aragó	49,67	Illes Canàries	44,85
Mitjana espanyola	48,94	Comunitat Valenciana	44,26
País Basc	48,86	La Rioja	43,73
Múrcia	47,86	Mitjana espanyola	43,63
La Rioja	47,70	Múrcia	43,09
Cantàbria	46,48	Cantàbria	42,82
Galícia	46,02	Galícia	41,40
Andalusia	44,67	Castella i Lleó	38,94
Castella i Lleó	43,57	Castella-La Manxa	37,95
Castella-La Manxa	43,02	Astúries	37,69
Astúries	42,40	Andalusia	36,80
Extremadura	41,64	Extremadura	33,74
Melilla	40,44	Melilla	29,10
Ceuta	36,77	Ceuta	26,20

Font: INE. EPA

---

monoparentals, el 77% estaven dirigides per dones, davant del 23% encapçalades per homes.

El creixement de les taxes d'activitat i especialment les d'ocupació entre el col·lectiu femení ha augmentat el pes de les estratègies de diversificació laboral amb una reducció del model d'especialització de l'ocupació en un sol membre de la família.

Aquesta doble posició de les dones en la família i en el mercat ha transformat la seva identitat, que ara es defineix per la necessitat o la voluntat d'articular en la seva vida quotidiana l'esfera productiva (al mercat de treball) i l'esfera reproductiva (a la família). De manera que, l'anàlisi específica dels «treballs» de les dones a les societats industrials avançades han portat a formular el concepte de «doble presència», que tracta d'emfasitzar, no tant l'acumulació sumatòria de dues jornades de treball (o dues mitges jornades), sinó la necessitat que tenen, ara per ara, d'assegurar la seva presència a les dues esferes. El concepte de «doble presència» va ser elaborat a Itàlia a final dels anys setanta i és especialment adequat per explicar les vivències de les dones dels països del sud d'Europa. En particular a les Illes l'important tradició familista i la falta de serveis de suport a les famílies explica per què, tot i haver incrementat el seu pes en el mercat de treball, les dones han hagut de mantenir una atenció important al grup familiar (així ho posen de manifest les dades de l'Enquesta de l'Ús del Temps per a Balears on el 94,2% de les dones dedica part del seu temps a les tasques de la llar i a la família (mentre que la mitjana nacional és del 92,7%), dedicant-hi temps i capacitat organitzativa (Brullet, 1996, 1998).

Així també ho constaten les dades que ens proporciona l'EPA per a l'any 2006, ja que

som la comunitat autònoma amb la major proporció de dones ocupades en jornada parcial pel motiu d'haver de fer-se càrrec d'infants o de persones dependents, un 23,7%, molt per sobre de la mitjana espanyola, que és del 16,3%. I també som la primera comunitat autònoma amb el major percentatge de dones ocupades en jornada parcial per raons familiars i personals (el 19,7%), quan la mitjana espanyola se situa en el 14,3%.

Si tenim en compte que les dones joves de les Balears tenen els mateixos o superiors nivells de qualificació que els seus companys de generació; que volen fer treball remunerat; que augmenten les seves taxes d'ocupació; que molt sovint fan jornada laboral completa; que quan tenen fills, les seves parelles augmenten les hores de treball remunerat però no les del treball familiar; que la «doble presència» va associada a fortes tensions horàries, i, finalment, que l'estat del benestar és més reduït que no al centre i al nord d'Europa, ens podem explicar sense gaires dificultats per què la taxa de fecunditat total a les Balears costa de remuntar i es manté, l'any 2005, en 1,3 fills per dona.

Aquest indicador mostra que les tradicionals estratègies de suport i ajuda mútua entre dones de la família extensa, per a la criança dels fills o l'assistència als ascendents o a malalts, han reduït de manera progressiva els seus recursos temporals i de mútua substitució. En canvi, les taxes de fecunditat es recuperen en alguns països del centre i del nord d'Europa tot i tenir altes taxes d'activitat entre les mares amb criatures petites. En part, aquesta diferent fecunditat es deu a l'existència de polítiques de suport al treball remunerat de les mares amb mesures específiques, especialment en forma de serveis públics i permisos parentals per a la conciliació entre ocupació i família.

Cal assenyalar, també, que el procés cap a una major autonomia econòmica i una més gran participació pública de les dones han anat acompanyades d'una ràpida desidentificació amb el paper exclusiu de mestressa de casa. Aquest canvi identitari i cultural ja s'havia donat anteriorment als països del nord d'Europa, on els estats, davant les noves necessitats quotidianes dels diversos membres del grup familiar, van actuar amb mesures polítiques conseqüents per mantenir el benestar dels infants i de les persones dependents i assegurar els drets laborals i socials de tota la població.

Tot i que l'anàlisi se centra bàsicament en les modificacions en la composició interna dels membres de la família en relació amb el mercat de treball, és necessari assenyalar altres canvis sobre la composició absoluta dels seus components, vinculats a factors demogràfics i culturals, que també han operat de forma notable durant aquests anys. Parlant de l'augment de l'edat en el primer matrimoni, que està directament relacionat amb la disminució de la fecunditat. L'any 2005, última dada publicada, a Espanya l'edat mitjana per a la maternitat és de 30,9 anys. En totes les comunitats autònomes la xifra supera els 30 anys. En el període 1975-2004, s'ha retardat en més de dos anys la mitjana d'edat en el moment de la maternitat.

Segons l'Enquesta Contínua de Pressuposts Familiars (ECPF) de 2005 que publica l'INE,

Quadre 8. Edat mitjana a la maternitat a Espanya. 1975-2005

Edat mitjana a la maternitat. 1975-2005	
1975	28,80
1980	28,20
1985	28,50
1990	28,90
1995	30,00
2000	30,70
2005	30,90

Font: INE. Indicadors demogràfics bàsics

hi ha 14.865.707 llars a Espanya, un 19,7% més que l'any 1991. La dimensió mitjana de les llars és de 2,8 membres. A les Illes, aquest increment en el nombre de les llars durant el mateix període ha estat molt més destacat, així com hem vist anteriorment, que el nombre de llars amb tots els seus membres actius presenta el percentatge més elevat en relació amb la resta de comunitats autònomes. Segons l'ECPF, l'any 2005 hi havia a les Balears un total de 360.105 llars, un 54,6% més que l'any 1991. Aquesta diferència s'explica perquè l'evolució de la població resident a Espanya durant aquest període ha crescut en un percentatge menor, mentre que a les Balears el creixement ha estat major, en bona mesura per l'arribada de població estrangera; cosa que ha suposat que per a l'any 2006 sigui la comunitat autònoma amb el major percentatge de població estrangera⁵ (el 16,9% sobre el total de població). Molt probablement l'arribada de dones estrangeres en edat fèrtil farà augmentar també la taxa de fecunditat.

Conclusió

Abans de la irrupció del fenomen turístic, les societats tradicionals estaven estructurades de forma que la casa paterna es constituïa com el centre estructural, i no només a nivells de socialització i vida social, sinó també de seguretat individual. Amb el desenvolupament turístic, sobretot els joves i les dones aconsegueixen més independència gràcies als llocs de feina que porta el turisme. És per això que la creació de llocs de feina i les oportunitats de guanyar diners, tant per als joves com per a les dones, disminueixen la seva dependència i sorgeixen tensions en les relacions familiars i es configuren noves formes de família i, sobretot, de relacions.

5 Dades extretes de l'Explotació Estadística del Padró Municipal de l'INE.

Així doncs, les dades que fins ara hem analitzat admeten diverses lectures. Una de les més habituals és considerar-los indicadors d'una moderna i creixent crisi de la institució familiar i, per extensió, reflex d'una seriosa amenaça de la supervivència de la família com a nucli central de la societat. Això no obstant, si es combinen les xifres aportades pels resultats d'altres estudis i reflexions, sembla més realista (i, evidentment, menys alarmant) assumir que el que en realitat contemplam no és tant una crisi de la família sinó un profund i accelerat procés de transformació de la institució familiar, procés que, segons Flaquer, pot catalogar-se com una segona transició històrica de la família, dirigida cap a la pluralitat i la diversitat de forma. Els resultats de nombrosos estudis realitzats des de la psicologia i la sociologia avalen aquestes afirmacions: la família actual es perfila efectivament com una institució dinàmica i canviant, però continua complint les seves funcions essencials com a context de desenvolupament i educació de tots els seus membres i, per tant, no sembla que la seva supervivència es trobi realment amenaçada (Alberdi, 1997, 1999; Flaquer 1991, 1998; Palacios 1999; Palacios i Rodrigo, 1998).

En definitiva, les dades que s'han presentat només reflecteixen que allò que està en crisi és l'existència d'un únic tipus o model de família. Tal com apunta Flaquer, el problema no resideix tant a parlar de la família o les famílies sinó saber quin és el contingut d'aquesta paraula, és a dir, si quan la feim servir ens referim només a un tipus de situació de convivència, o contràriament s'assumeix que la família, en singular, està definida per factors distints a la seva simple estructura o composició aparent.

El cert és que el contingut tradicional del concepte de família suposava, de fet, un

reflex de la realitat a la qual aquest concepte pretenia fer referència. I això queda perfectament il·lustrat si es fa un breu repàs de les definicions que fa unes dècades estableixen diferents autors. Com sintetitzen després d'una revisió Musitu i Herrero (1994), amb distintes accepcions segons cada autor, el que s'assumia de forma generalitzada és que una família només la constituïen una parella de distint sexe, unida de forma legal, amb la seva descendència biològica en comú. Creim que les dades presentades mostren clarament que la definició anterior, basada únicament en la composició familiar, resulta en primer lloc obsoleta, de forma que té ple sentit replantejar-se què és una família, especialment, i en segon lloc, si un concepte com l'anterior, o l'ús del singular al qual Flaquer es refereix, porten implícita la idea que el model convencional biparental és l'únic correcte, sa i/o acceptable de família (Trost, 1996). Aquest tipus de prejudicis no només no són realistes vistes les dades que perfilen la família en l'actualitat, sinó que, a més, i mantinguts des de diverses disciplines, condicionen el tipus d'investigacions que es realitzen i, per tant, la naturalesa dels resultats que aquestes mostren, com apunten González i Triana (1998) en el cas específic de la separació i el divorci.

El que en definitiva es planteja en aquesta aproximació al concepte de família és que el que és realment substantiu i rellevant en la família són les relacions que s'estableixen en el seu interior, per un costat, i les funcions que aquesta desenvolupa i com ho fa, per l'altre, i no la seva composició o estructura. I si, com indicàvem fa uns paràgrafs, l'objectiu últim d'un concepte és reflectir adequadament els elements essencials que delimiten la realitat a la qual el terme fa referència, assumir un concepte de família d'aquestes característiques, més relacional o funcional que estructural, permet sens dubte reflectir més

---

fidelment la nostra realitat immediata, atès que fa possible incloure tota una sèrie de situacions de divers aspecte extern que, de fet, compleixen les funcions d'una família i, per tant, s'han de catalogar com a tal (Alberdi, 1997; Flaquer, 1991, 1999; González, 1996; Musitu i Herrero, 1994; Palacios, 1999; Palacios i Rodrigo, 1998; Trost, 1990, 1996).

Per últim, des de la sociologia, s'afirma que el terme *treball* fa referència no solament al treball remunerat que es fa a canvi d'un sou o benefici monetari, sinó també al treball no remunerat que es fa a canvi d'altres valors no monetaris. Entre els treballs no remunerats de més importància social hi ha el treball domesticofamiliar i el treball de voluntariat social i comunitari. Una de les idees clau és que els diversos tipus de treball mantenen una complexa dinàmica articulada i que a partir de l'anàlisi dels treballs de les dones es fa visible la relació existent entre les estructures familiars i les estructures econòmiques. Tan aviat és la lògica de la família la que es mostra com a primer factor explicatiu de les dinàmiques del treball remunerat de les dones (les transformacions sociodemogràfiques i familiars indueixen les dones al treball assalariat), com és la lògica econòmica la que domina en l'explicació (algunes reestructuracions i conjuntures econòmiques demanen mà d'obra femenina). Sempre, però, és la relació entre ambdues esferes (la familiar i la mercantil, o, si es prefereix, la reproductiva i la productiva) la que permet entendre els moviments i les fluctuacions de la mà d'obra femenina i les característiques diferencials entre la mà d'obra femenina i la masculina.

En definitiva, fins fa relativament poc, la família i l'espai privat eren un enclavament premodern dins una societat cada vegada

més sotmesa a les exigències de la modernització. Durant els darrers anys la família s'ha modernitzat, la qual cosa ha suposat la creixença progressiva de la individualització i la desaparició gradual de les posicions adscrites. Aquest procés evidencia una homologia creixent entre els espais públic i privat, i sovint representa la fragilització dels vincles familiars com a resultat d'una institucionalitat molt més feble. En l'actualitat, l'aprofundiment de la democràcia privada constitueix una garantia sense precedents amb vista l'establiment d'una veritable democràcia pública.

Definicions bàsiques⁶

S'ha de considerar que pel que fa al cens es defineix **llar** com un conjunt de persones (una o diverses) que resideixen habitualment en el mateix domicili familiar, i **família** com un grup de persones (dues o més) que formen part d'una llar i estan vinculades per vincles de parentiu, ja siguin de sang o polítics, independentment del seu grau.

D'altra banda, el **nucli familiar** és un concepte alternatiu de família, restringit als vincles de parentiu més estrets: parella sense fills, parella amb fills, mare amb fills, pare amb fills (els fills han de ser fadrins, no emparellats i no tenir, en cap cas, algun fill amb aquestes característiques perquè, en cas contrari, podrien formar nucli propi).

Una **família reconstituïda** és una parella en la qual hi ha algun fill no comú, fruit d'una relació anterior.

---

6 Les definicions s'han extret del Butlletí Informatiu de l'Institut Nacional d'Estadística. *Cifras INE. ¿Cuántos somos en casa?*.

Referències bibliogràfiques

Alberdi, I. (1995). *Informe sobre la situación de la familia en España*. Ministerio de Asuntos Sociales. Madrid.

Centro de Investigaciones Sociológicas (1997). *Nuevas familias*. Estudio CIS, (consultat a www.cis.es).

Carbonero, M. Antònia (1997). *Estrategias laborales de las familias en España*. CES, Madrid.

Carbonero, M. Antònia (2006). Memòria del CES. *Sobre l'economia, el treball i la societat de les Illes Balears*.

Flaquer, L. (1991). "Hogares sin familia o familias sin hogar? Un análisis sociológico de las familias de hecho en España". *Papers*, 36, 57-78. Barcelona.

Flaquer, L. (2000). *Les polítiques familiars en una perspectiva comparada*. Col·lecció Estudis Socials de La Caixa, núm. 3, Barcelona.

Flaquer, L. et al. (2006). *Monoparentalitat i Infància*. Col·lecció Estudis Socials de La Caixa, núm. 20, Barcelona.

Jimeno, A. (1999). *La familia: el desafío de la diversidad*. Editorial Ariel. Barcelona.

Instituto Nacional de Estadística (2006). *Movimiento Natural de Población* (consultat a www.ine.es).

Instituto Nacional de Estadística (1999). *Censo de población y viviendas 1991* (consultat a www.ine.es).

Instituto Nacional de Estadística (2001). *Censo de población y viviendas 2001* (consultat a www.ine.es).

Instituto Nacional de Estadística (1999). *Encuesta de Fecundidad 1999* (consultat a www.ine.es).

Instituto Nacional de Estadística (2006). *Encuesta de Presupuestos Familiares* (consultat a www.ine.es).

Instituto Nacional de Estadística (2006). *Estadística de Nulidades, Separaciones y Divorcios* (consultat a www.ine.es).

Instituto Nacional de Estadística (2006). *Indicadores Demográficos Básicos* (consultat a www.ine.es).

Instituto Nacional de Estadística (2006). *Indicadores Demográficos Básicos* (consultat a www.ine.es).

Instituto Nacional de Estadística (2006). *Análisis Sociales. Indicadores Sociales* (consultat a www.ine.es).

Mascaró P. (2006). "El mercat laboral de Balears segons l'enquesta de població activa 2005", a Autors Diversos, *Mercat de treball balear 2005*, Confederació Sindical de Comissions Obreres de Balears (Palma).

Musitu, G. i Herrero, J. (1994). "La familia: formas y funciones". A G. Musitu i P. Allat (comps.), *Psicosociología de la familia*. Albatros. València.

Palacios, J. (1999). *La familia como contexto de desarrollo humano*. Universidad de Sevilla: Secretariado de Publicaciones.

Palacios, J. i Rodrigo, M. J. (1998). "La familia como contexto de desarrollo humano". A M.J. Rodrigo i J. Palacios (coord.). *Familia y desarrollo humano*. Alianza Editorial. Madrid.